

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено вивченню розвитку аграрного сектору України доби незалежності. Особливу увагу звернуто на проблеми екологічної безпеки, які негативно впливають на розвиток сучасного сільського господарства, особливо на його економічний потенціал. Досліджується розвиток органічного землеробства в Україні як альтернативу покращення екологічної ситуації та збільшення продуктивності аграрного сектору.

Ключові слова: сільське господарство, аграрний сектор, економіка України, екологія, органічне землеробство.

Статья посвящена изучению развития аграрного сектора Украины периода независимости. Основной акцент делается на проблемах экологической безопасности, которые негативно влияют на развитие сельского хозяйства, особенно на его экономический потенциал. Изучается развитие органического земледелия в Украине как альтернатива улучшения экологической ситуации та повышения продуктивности аграрного сектора.

Ключевые слова: сельское хозяйство, аграрный сектор, экономика Украины, экология, органическое земледелие.

The author deals with the study of development of agricultural sphere in the years of Ukrainian independence. Special attention is paid to the problems of ecological safety which affect negatively the development of modern agriculture, especially its economical potential. Development of organic agriculture in Ukraine as an alternative for the sake of improving ecological situation and increasing productivity of agricultural sphere is researched.

Key words: agriculture, agricultural sphere, economy of Ukraine, ecology, organic agriculture.

На сучасному етапі формування соціально-орієнтованої економіки європейського типу в Україні особливої актуальності набувають проблеми суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку села. Із набуттям незалежності нашої держави вони є ключовими і набули особливої гостроти. Українське село опинилося на межі прірви. По-перше, повна економічна розруха. По-друге, масові міграції селян у міста, у пошуках, як це не парадоксально, кращого життя. І, по-третє, проблеми екологічного характеру, які негативно впливають на безпеку навколишнього середовища.

Адже сьогодні, площі, зайняті лісами, чагарниками і луками з різноманітною природною рослинністю зменшуються. Зазнають істотних змін природний біологічний кругообіг внаслідок втрати величезної маси хімічних елементів, радіаційний і водний баланс величезних територій, гідрологічний режим. Погіршуються природні умови проживання тварин і птахів. Забруднюються атмосфера та гідросфера. Ґрунти в процесі тривалого господарського використання втрачають свою природну родючість, деградують або

повністю руйнуються. А це безпосередньо впливає на продуктивність сільськогосподарської продукції – однієї із складових економічного простору України як у попередні роки так і сьогодні в XXI столітті. Тому досить важливо осмислити проблеми екологічної безпеки сучасного аграрного сектору, адже українське село, маючи унікальні родючі чорноземи, із давніх-давен вважалося житницею не тільки України, а і сусідніх територій.

Література, присвячена даній темі, є надзвичайно чисельною і різноманітною в усіх можливих відношеннях та аспектах, охоплює широке коло історико-економічних та соціально-екологічних проблем. Окремі аспекти екологічної безпеки аграрного сектору України були висвітлені в працях Олійника Я. Б., Боголюбова В. М., Юхимчука І. В., Підліснюка В. В., Сайка В. Ф., Милованова Є., Созінова О. О., Сокол Л. М. тощо. Дані автори висвітлюють проблеми аналізу агросфери України, впровадження екологічної продукції в Україні та її реалізації в країнах Європи.

Метою роботи є дослідження екологічних проблем сучасного українського землеробства, та аналіз введення органічного землеробства в Україні як однієї із передумов створення екологічної безпеки.

Для сучасної аграрної зони України є надзвичайно характерним явищем прискорена ерозія ґрунтів. Особливо значна інтенсивність розмиву ґрунтів спостерігається на орних землях, розташованих на схилах рельєфу. Тому в гірських районах темпи ерозії при нераціональному природокористуванні, як правило, найбільш великі.

За даними польових обстежень ґрунтів України, ерозією різного ступеня пошкоджено 9,9 млн га, що становить майже третину всієї площі орних земель [1, с. 227].

Проте слід зазначити, що зниження продуктивності сільськогосподарських культур спричинене не тільки ерозією. Вагомим чинником, що впливає на екологічну безпеку стали природні катаклізми, особливо посушливе літо або, навпаки, надлишок вологи, який в решті решт приводить до широкомасштабної повені.

Нині досить поширеним явищем стало пошкодження культурних рослин різними хворобами і шкідниками. Вирощування одних і тих самих видів рослин на великих площах робить їх більш вразливими щодо захворювань, а також створює сприятливі умови для розвитку окремих видів шкідників.

У боротьбі зі шкідниками і хворобами застосовуються різні засоби (отрутохімікати, сівозміна, агротехніка, біологічні), але проблема в цілому ще далека від розв'язання. Крім того, використання хімічних засобів захисту рослин призводить до збільшення забруднення навколишнього середовища [2].

Серйозні проблеми для навколишнього середовища виникають у зв'язку із застосуванням в сільському господарстві мінеральних добрив. Внесені на поля, вони лише частково поглинаються рослинами. Значна кількість азоту і фосфору потрапляє в ґрунтові і підземні води, а з них мігрує до рік і озер. Найбільше їх накопичується в слабопроточних водоймах.

Дуже важливим елементом живлення є калій. Використовують калійні добрива різного складу. Найчастіше вносять хлорид калію. Проте його застосування веде до нагромадження у ґрунті іону хлору, який є шкідливим для багатьох сільськогосподарських культур. Наприклад, у картоплі він зумовлює водянистість.

Використання у сільському господарстві отрутохімікатів дає можливість зберегти значну частину врожаю. При обробці посівів пестицидами основна їх частина нагромаджується на поверхні ґрунтів і рослин. Вони адсорбуються органічною речовиною ґрунту і мінеральними колоїдами. Надлишок пестицидів може мігрувати з низхідними токами вологи і потрапляти до ґрунтових вод [1, с. 232].

Існує проблема відходів сільськогосподарського виробництва і пов'язаної з ним переробної промисловості.

Таким чином екологічна картина аграрного сектору України не зовсім приваблива, в той же час маємо пам'ятати, що від екологічного стану в країні прямо залежить ефективність суспільного виробництва і стабільність суспільства в цілому. Тому однією із головних категорій сучасного реформування суспільного життя має стати саме екологічна безпека – такий стан навколишнього середовища, при якому стає неможливим погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Необхідно пам'ятати, що складовими елементами екобезпеки є:

- Екологічно чиста продукція – матеріали чи продукти (харчового і технічного призначення), що не мають шкідливих домішок у концентраціях, небезпечних для природного середовища, тварин, рослин і людини (на відміну від ковбаси червоного кольору, смол у сигаретах, вживання кока-коли).

- Екологічно чисті ґрунти – які не мають у своєму складі домішок у кількості, що загрожує біоценозу ґрунту і здоров'ю людини (радіаційне забруднення ґрунтів, хімічне забруднення, поля зрошення).

- Екологічно чисте виробництво – забезпечення такого рівня організації виробництва, при якому встановлюється відповідність екологічним вимогам, нормам і нормативам.

Тому на сьогодні для збереження екологічної безпеки є цілком доречним втілення у практику ідеї органічного землеробства, яке продукує екологічно чисту продукцію.

Ідея органічного землеробства полягає у повній відмові від застосування ГМО, антибіотиків, отрутохімікатів та мінеральних добрив. Це призводить до підвищення природної біологічної активності у ґрунті, відновлення балансу поживних речовин, підсилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається приріст гумусу, і як результат – збільшення урожайності сільськогосподарських культур.

Принципами органічного землеробства є: виробництво високоякісного продовольства, сировини та інших продуктів у достатній кількості; узгодження виконання робіт у системі виробництва з природними циклами та живими системами ґрунтів, рослинного і тваринного світу; визнання більш широкого соціального й екологічного впливу поза та в межах системи органічного виробництва і переробки; збереження та покращення родючості та біологічної активності ґрунтів за допомогою місцевих культурних, біологічних і механічних методів замість використання зовнішніх факторів виробництва (ресурсів); збереження агро- та біорізноманіття в господарствах та їх оточенні шляхом використання сталої системи виробництва і захист живої природи; сприяння відповідальному використанню та збереженню водних ресурсів з усіма їх живими організмами; використання в системах виробництва та переробки, наскільки це можливо, відновлюваних ресурсів, запобігання їх втратам і забрудненню;

стимулювання місцевого й регіонального виробництва та руху продукції до споживачів; створення гармонійного балансу між виробництвом рослинної продукції та тваринництвом; забезпечення таких умов утримання, в яких свійські тварини виявляють природну поведінку; використання пакувальних матеріалів, які підлягають реутилізації або розкладаються біологічним шляхом; забезпечення кожному зайнятому працівникові в органічному землеробстві та переробці його продукції рівня якості життя, який задовольняє вимогам здорового й безпечного середовища; спрямованість на встановлення соціально-орієнтованого ланцюга «виробництво – переробка-реалізація» з дотриманням екологічних вимог; визнання важливості й необхідності вивчення місцевого досвіду та традиційних форм господарювання [3, с. 68].

Тому, результатом органічного виробництва є екологічна безпечна продукція, вільна від ГМО та невластивих продуктам харчування хімічних елементів. Ідея органічного землеробства є популярною у багатьох країнах світу, особливо у Голландії, Німеччині, Бельгії.

Перші паростки її проникли і в Україну. Хоча, на жаль, на теренах нашої держави вони не користуються великою популярністю як серед населення так і серед владних структур.

Є декілька проблем пов'язаних також і з аграрним сектором та екологічною ситуацією. Насамперед, – для ведення органічного землеробства сільськогосподарські землі повинні відповідати певним вимогам щодо рівня їх забруднення шкідливими речовинами: пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо. Фахівцями Інституту агрохімії і ґрунтознавства УААН було проведено аналіз екологіко-токсикологічного стану орних земель України та виділені зони, придатні для вирощування екологічно чистої продукції. Дослідження показали, що антропогенне забруднення територій в Україні має не суцільний, а локальний характер. Крім того, залишилася частка чистих земель, де рівень забрудненості значно нижчий порівняно з країнами Західної Європи.

За деякими даними, в Україні залишилось чотири невеликих регіони, де ґрунти ще не забруднені до небезпечних меж і де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів:

– Північно-Полтавський – охоплює більшу частину Полтавської області (за винятком регіонів, що прилягають до міст Кременчука та Комсомольська), північно-західні райони Харківської області, південно-західні райони Сумської області, південно-східні райони Чернігівської області та східні райони Київської і Черкаської областей (лівобережна частина).

– Вінницько-Прикарпатський – тягнеться широкою смугою близько 100 км від м. Попельня Житомирської області і простягається до півночі Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у напрямку до м. Львова.

– Південно-Подільський – включає невелику південно-східну частину Вінницької області, південно-західну частину Кіровоградської області, північ Миколаївщини і північну половину Одеської області.

– Північно-східно-Луганський – охоплює Мілоський і Новопсковський райони Луганської області [4].

Але ще недостатньо лише наявності територій, потенційно придатних для ведення органічного землеробства. Слід чітко уявляти, що перехід від звичайних (інтенсивних) технологій агровиробництва до органічного землеробства (так званий конверсійний період) є досить тривалим процесом (за деякими даними – від 2 до 5 років) і супроводжується певними ризиками та необхідністю вирішення низки проблем.

Так, Сокол Л. М., Стефановська Т. Р. – наковці Національного університету біоресурсів і природокористування України, основні проблеми, що впливають на темпи розвитку екологічного землеробства вбачають у:

- низькому рівні поінформованості та обізнаності сільськогосподарських виробників і населення щодо органічного землеробства;
- низькій технологічній культурі сільськогосподарського виробництва;
- відсутності відповідної законодавчої бази;
- відсутності системи та органу сертифікації екологічно чистої продукції;
- відсутності переробної промисловості даної продукції;
- відсутності досвіду функціонування ринків збуту даної продукції та внутрішнього ринку;
- сучасній земельній реформі та проблемі продажу землі [5, с. 109].

Але не можна сказати, що розвитком органічного землеробства в Україні сьогодні ніхто не займається. Ця ідея є надзвичайно популярною у Федерації органічного руху України, Асоціації «Чиста Флора», Об'єднанні «Полтава-органік», Міжнародній Громадська Асоціація учасників біовиробництва «БЮЛан Україна», Клубі органічного землеробства та Спільці учасників органічного агровиробництва «Натурпродукт».

21 квітня 2011 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про органічне виробництво». Документом визначалися правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, перероблення, сертифікації, етикетування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини. Закон, зокрема, містив положення, відповідно до якого органічна продукція повинна відповідати вимогам, встановленим для такої ж продукції, виробленої конвенційним (неорганічним) способом.

Згідно з документом, виробництво має вважатися органічним лише після отримання відповідного сертифікату на виробництво органічної продукції і має проводитися виключно з органічної сировини, яка відповідає вимогам цього закону. Відповідно до документа, в

органічному виробництві має бути заборонено використання ГМО, похідних ГМО і продуктів, вироблених з ГМО, як харчових продуктів, кормів, технологічних добавок [6, с. 37].

Також забороняється застосовувати хімічні препарати захисту рослин та добрив, використання іонізуючої радіації для обробки органічних харчових продуктів, кормів або сировини, яка використовується у органічних харчових продуктах чи кормах. Закон прийнято з вилученням з його тексту положень про фінансування виробництва органічної продукції за рахунок державного бюджету. Закон мав набрати чинності з 1 січня 2012 року. Проте 21 квітня 2011 року даний законопроект було відхилено президентом України.

Тому, на нашу думку, можливо владним структурам потрібно більше уваги приділяти таким мегапроєктам як введення органічного землеробства в Україні хоча б для збереження

сталі екологічної ситуації в агросекторі. Тому на останок хочеться навести думки Юрія Возняка, лікаря за фахом, керівника мегапроєкту «Село Третього Гетьманату», члена-кореспондента Академії наук та просто ентузіаста органічного землеробства: «Україна має унікальний шанс, посісти чільне місце на міжнародному ринку, тому що ми зможемо виростити продукцію у кілька разів дешевше, ніж вона є у світі, а те, що вона буде кориснішою, то жодних сумнівів немає. Ви не повірите, але на сьогодні найпоширенішою харчовою контрабандою з України на Захід є чорний хліб. Це зараз кажуть, що це є неможливим. А міне рік, коли запрацюють перші комплекси, то скажуть, що у цьому щось є. Через три роки скажуть, Господи, ми всі знаємо, про що ви говорите. А через п'ять років продукти українського виробництва будуть розкуповуватися у першу чергу» [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійник Я. Б. Екологічні проблеми сільського господарства / Олійник Я. Б., Федоришак Р. П., Шищенко П. Г. / Загальне землезнавство : [навчальний посібник]. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 227–233.
2. Боголюбов В. М. Формування технологій екологічно безпечного використання сільськогосподарських територій [Електронний ресурс] / В. М. Боголюбова, І. В. Юхимчук // Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. – К., 2010. Режим доступу : <http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua>.
3. Сайко В. Ф. Землеробство XXI століття: проблеми та шляхи вирішення В. Ф. Сайко // Зб. наук. праць Ін-ту землеробства УААН. – К., 1999. – С. 65 – 72.
4. Созінов О. О. Агросфера України у XXI столітті [Електронний ресурс] / О. О. Созінов // Вісник НАНУ. – 2001. – № 10. – Режим доступу : <http://www.visnyk-nanu.kiev.ua/2001-10/3.htm>.
5. Сокол Л. М. Екологічне (органічне) землеробство – складова сталого сільського господарства / Л. М. Сокол, Т. А. Стефановська, В. В. Підписний // Екологічна безпека. № 3–4. – 2008. – С. 102–110.
6. Милованов Є. Тенденції розвитку ринку української органічної продукції / Є. Милованов // Матеріали науково-практичного семінару «Сучасні тенденції виробництва та маркетингу органічної продукції», Львів, 31 березня 2004 р. – С. 37–42.
7. Возняк Ю. Про відродження органічного землеробства в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Возняк. – Режим доступу : <file:///C:/Donald/organika.htm>.

Рецензенти: д.і.н., проф. Є. Г. Сінкевич;
к.і.н., доц. Т. Є. Богданова.

© Федоренко Я. А., 2012

Дата надходження статті до редколегії 19.03.2011 р.

ФЕДОРЕНКО Яніна Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і мовної підготовки факультету пожежної безпеки та охорони праці Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля.